

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ו

תשע"ב

חשון 405

תפילת העמידה – משיח בן דוד "את צמח דוד"

ירושלים ולבואו של משיח בן דוד. תמיהה נוספת היא שאם מדובר אכן בבקשות פרטיות, מדוע הן נאמרות בלשון רבים ולא בלשון יחיד?

עזרא פליישר מציע הסבר שתפילת שמונה עשרה הותקנה ביבנה והיא מוקדשת מלכתחילה כולה לענייני האומה ולא לצרכיו הפרטיים של האדם. לדבריו, כשאנו בודקים את ברכותיה האמצעיות של תפילת שמונה עשרה לאור ידיעה זו נקל להבחין ברצף הגיוני והתפתחותי מברכה לברכה. י"ב הברכות מוצגות בסדר כרונולוגי מגובש והגיוני ומציעות תכנית מודרגת לשיקום האומה, ממצבה בהווה ההיסטורי, שהוא זמן מועט לאחר חורבן הבית ועד לחידוש המיוחל של העצמאות המדינית והרוחנית בעתיד. י"ב הברכות אכן מחולקות לשתיים: המחצית האחת מתייחסת למצבם של ישראל בהווה ומבקשת לו תיקון, והמחצית השנייה עוסקת באחרית הימים ומבקשת רחמים על האומה שתיגאל. מובן אפוא מדוע י"ב הברכות האמצעיות נכתבו בלשון רבים. נצטט מדבריו של פליישר:

הם [ישראל] מבקשים שהקב"ה יחונן אותם דעת להביץ את מצבם ("חונן הדעת") לידע למה נתמוטט עליהם עולמם ונחרב עליהם בית מקדשם וניטלה מהם עצמאותם. אילו נחוונו בדעה – היו יודעים שעוונותיהם גרמו שייענשו והיו חוזרים בתשובה ("הרוצה בתשובה"). בזכות תשובם היה ה' מכפר על עוונותיהם וסולח להם ("חונן המרבה לסלוח"). מחילת עוונותיהם היתה פותחת פתח שער לתיקון מצבם: הקב"ה היה גואל אותם (בהווה) מכל צר ומשטין ופורענויות ("גואל ישראל"). ומרפא את חוליהם ("רופא חולה עמו ישראל") ונותן להם מחייה להתקיים בשעבודם עד עת קץ ("מברך השנים"). עד כאן לתיקון מצב האומה בהווה, שהוא תיקון זמני, נחוץ אבל לא מספיק: כי תיקונה האמיתי של האומה אינו בהווה אלא בעתיד, שבו בסופו של תהליך מודרג ואיטי, תשוב אל קדמותה ותזכה שוב בעצמאותה. תהליך אסקטולוגי זה אלה שלביו: תחילה יקבץ ה' את נדחי ישראל אל אדמתם ("מקבץ נדחי עמו ישראלי") וישיב את שופטיהם כבראשונה, כלומר יציב בראשם מנהיגות ראויה והוגנת ("אוהב צדקה ומשפט"), ויעקרו מתוכם את המינים ("מכניע זדים"), וירבה את החסידים וצדיקים וחכמים וגרים ("מבטח לצדיקים") ויבנה להם את ירושלים ויכוון שם כיסא לבית דוד ("בונה ירושלים") ולבסוף יצמיח להם מלך מבית דוד למלוך עליהם ולהושיע אותם ("מצמיח קרן ישוע"). את כל הבקשות האלה שוטחת האומה לפני אלוהיה, ומוסיפה עליהן בקשה ממנו שיטה אוזן לכל בקשותיה ("ישומע תפילה").¹

ד"ר אייל ברוך

מרצה בהתמחות ללימודי ארץ ישראל

המשנה במסכת ברכות (ד, ג) אומרת: "רבן גמליאל אומר בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה". בכך נקבע הכלל שה"תפילה" כוללת שמונה עשרה ברכות. תוספתא ברכות (ג, כה) מסבירה מדוע התפילה כוללת שמונה עשרה ברכות ומוסיפה הנחיות כיצד לצרף ברכות שונות:

שמונה עשרה ברכות שאמרו חכמים כנגד שמונה עשרה אזכרות שבי"הבו לה' בני אלים" כולל של מינים בשל פרושין, ושל גרים בשל זקנים ושל דוד בבונה ירושלים. אם אמר אלו לעצמן ואילו לעצמן יצא.

ממקור זה עולה שהיו ברכות שונות שהיה מקובל לומר, אך ברגע שנקבע המספר שמונה עשרה מובאת הנחיה כיצד לצרף ברכות שונות לברכה אחת ובכך לשמור על המסגרת של שמונה עשרה ברכות. יש להניח שהברכות השונות גובשו מתוך שלל תפילות ונוסחאות שהילכו בקהילות ישראל, והתוספתא מדגישה מרכיבים שחשוב שיהיו קיימים בתפילה, וביניהם "ושל דוד בבונה ירושלים". התוספתא משקפת את המציאות בארץ ישראל שבה הייתה הברכה על ירושלים ועל צמיחת בית דוד ברכה אחת שנחתמה ב"אלוקי דוד בונה ירושלים". לעומת זאת בבבל חולקה התפילה לשתיים: האחת ב"בונה ירושלים" והאחרת ב"מצמיח קרן ישועה". לפי הבבלי (ברכות כח ע"ב) ברכת המינים תוקנה ביבנה על ידי שמואל הקטן וכך הגיע מספר הברכות לתשע עשרה.

המקורות המתייחסים לסדר של תפילת שמונה עשרה מציינים שמבנה התפילה מורכב משלוש ברכות ראשונות ושלוש אחרונות העוסקות בשבחו של מקום, ואילו יתר י"ב הברכות האמצעיות עוסקות בצרכיו של האדם:

ר' אחא בשם ר' יהושע בן לוי אף מי שהתקין את התפילה הזאת על הסדר התקינה שלש ברכות ראשונות ושלוש ברכות האחרונות; שבחו של מקום והאמצעיות צרכן של בריות (ירושלמי, ברכות ד ע"ד [ב, ד]).

בהמשך, ר' אחא בשמו של ר' יהושע מנסה לתת הסבר הגיוני ל"יב הברכות האמצעיות. הוא מציין שכל ברכה מבוססת על קודמתה: "חוננו דעה", ואם "חוננתו דעה" אז "רצה תשובתנו" וכך הלאה. אולם הסדר ההגיוני נשתבש לדבריו בסוף כיוון שהיה צריך להיות קודם "ישומע תפילה" ואחר כך "בונה ירושלים". תשובתו היא שסמכו זאת לפסוק מישעיהו (נו, ז) שגם שם בניית ירושלים מופיעה קודם לשומע תפילה: "והביאותים להר קודש" (= "בונה ירושלים") ואחר כך "ושמחתים בבית תפילתי" (= "ישומע תפילה"). אמוראים אחרים הסמיכו את סדר הברכות לרצפי פסוקים במקרא (ירושלמי שם). לעומת זאת, רב אסי סובר שלברכות האמצעיות אין סדר ולכן אם טעה באחת מן הברכות הללו יחזור למקום שטעה בו, בניגוד לשלושת הראשונות או האחרונות שאם טעה בהן צריך לחזור לברכה הראשונה או לברכת הודאה (בבלי, ברכות לד ע"א)

אולם כשאנו מעיינים בשתיים עשרה הברכות האמצעיות, שש הראשונות אכן עוסקות בצרכיו האישיים של האדם, למעט הברכה של "גואל ישראל" שלא ברור מדוע היא ממוקמת בחלק זה. לעומת זאת, שש הברכות האחרונות עוסקות בצרכים לאומיים וכוללות את התפילה לבניין

¹ ע' פליישר, "תפילת שמונה עשרה – עיונים באופיה, סדרה, תוכנה ומגמותיה" תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 179–223.

פרשת קרח

מעלתה של תשובה. לאחר עונשם של קרח ועדתו מצטווה משה לקחת מנשיאי העדה מטה לשבט, וכן לקחת מטה מאהרון הכהן כדי להראות באות ובמפת שבחירתו לכוהן היא אלוקית. שלושה עשר מטות הונחו לפני ארון העדות, ו"פרח מטה אהרון לבית לוי ויצא פרח ויצא ציץ ויגמל שקדים". ראשי המטות נטלו "איש מטהו" בעוד מטה אהרון נשאר למשמרת.

בכל האמור עד כאן בדברי התורה אפשר לראות את שלבי התשובה והכפרה על החטא החמור. בסדר התפילה, לאחר ברכות התשובה והסליחה באות ברכות הגאולה והרפואה, שכן עדיין אנו זקוקים לכוח מבריא שיחזק את הבריאות הפנימית ותמנע את החולי הבא. הגאולה והרפואה בפרשתנו הן מצוות ה' הנאמרות מיד לאחר פרשת קרח ועדתו.

לאחר החטא עם ישראל עדיין מרוחק מהכניסה לארץ. יש חשש שהעם ישקע בייאוש מהמתנה במדבר, במיוחד לאחר המשבר הקשה של החטא. דווקא במקרה זה הקב"ה בחסדו הגדול מביא לישראל את המצוות שעניינן הוא בית המקדש שייבנה בארץ ישראל. מצד הכהנים והלוויים – מצוות העוסקות בשמירה על בית המקדש, ומצד שאר העם – מצוות העוסקות בתרומות ומעשרות שכידוע חלות רק בארץ ישראל. במצוות אלו יש בשורה גדולה לעם: גם כשיש נפילות ומשברים ההבטחה של ריבוננו של עולם שעם ישראל ייכנס לארץ וינחל אותה, נשאת בעינה. דרך מצוות אלו אומר הקב"ה לבניו האהובים שדווקא לאחר משבר וירידה בקודש אסור להתייאש; יש צורך להתחזק ולהוסיף קדושה. המצוות נועדו לשמור על האמונה בקרב העם שכאשר יהיו ראויים הם ייכנסו לארץ ויזכו לקיים שם את המצוות הנזכרות. ארץ ישראל היא זו שתפא את עם ישראל מחטאי המדבר.

ראינו כיצד מתוך האפלה שבפרשת קרח, עולה ומפציע אור חדש המרומם את עם ישראל מירכתי שאלו ועד בית המקדש. שנזכה לגאולה השלמה בקרוב ולבניין בית המקדש. אמן!

(על פי: "מעט מן האור", הרב חנן פורת ז"ל; "אמת ואמונה", הרב דוד חי הכהן שליט"א).

חן פנינת רבה

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך וללימודי ארץ ישראל

בפרשות הקודמות ראינו כיצד עורר מסעם של ישראל במדבר סיבוכים וצרות, מהירידה החומרית שבחטאי התאוה ועד למשבר הכללי של חסרון הדבקות בארץ הטובה שהתבטא בחטא המרגלים.

בפרשתנו, מעמיק השבר עד לבם של ישראל, שהמשבר פורץ בלב לבו של העם, בשבט לוי המקודש. דווקא קרח בא בטרוניה כלפי משה ומנסה לערער את מעמדו ואת מעמד אהרון הכהן. סופם של קרח ועדתו הוא קשה וחמור, מיתה משונה שלא הייתה ולא נבראה עד כה. ואם לא די בעונש החמור המתואר בתורה, הגמרא בסנהדרין מביאה את דברי ר' עקיבא: "עדת קרח אין להם חלק לעולם הבא שנאמר: 'ותכס עליהם הארץ' – בעולם הזה, 'ויאבדו מתוך הקהל' – לעולם הבא" (סנהדרין קט ע"ב).

נראה שקרח ועדתו אבדו לנצח, אולם התורה מדגישה ש"בני קרח לא מתו" (במדבר כו, יא). באמירה זו יש מסר עמוק לעם. חז"ל מתארים את הישרדותם של בני קרח: "נתבצר להם מקום בגיהנום וישבו עליו ואמרו שירה" (סנהדרין קי ע"א), בהמשך הגמרא נדחים דברי ר' עקיבא על ידי ר' אליעזר שקובע לגבי בני קרח: "עליהם אמר הכתוב: ה' ממת ומחיה מוריד שאלו ויעל". לדעתו, התורה אומרת לנו, קרח לא אבד לנצח! בני קרח אמנם ירדו לשאול תחתיה אך גם זכו לעלות ממנה! גם בתוך הסיפור הקשה של החטא החמור, יש תיקון, אפשר לעשות תשובה. הקב"ה שומע ומקבל את התשובה גם כשמידת הדין מרחפת על האדם.

בדברי הימים (ו, יט-כב) מצוינים שמות המשוררים מבני הקהתי: "הימן המשורר בן יואל בן שמואל בן אלקנה בן ירוחם...". השולשלת ממשכה וחותמת ב"בן אסיר, בן אביסף, בן קרח, בן יצהר". ובכן, אלקנה ושמואל הם מצאצאי קרח שלא מתו.

חמישה עשר דורות לאחר חטאו של קרח חנה, אשת אלקנה, תזכה ללדת את בנה שמואל הנביא, ובתפילת ההודיה שלה היא תשבח את ה': "ה' ממת ומחיה מוריד שאלו ויעל". חנה סוקרת בתפילתה במבט היסטורי ארוך את שושלת המשפחה שלה. חנה מבינה ברוח הקודש שלה ששמואל בנה הוא עצם התיקון לחטאו של קרח. שמואל וצאצאיו ישרתו בבית ה' ובכך יתקנו את המחלוקת שלקה בה סבם. בני קרח זכו בתשובתם שיצא מזרעם שמואל הנביא ושאר לויים שישירו בבית המקדש. זוהי

מחנכים באמונה

חובות הלבבות / ר' בחיי אבן פקודה

עמליה צורן

הספר "חובות הלבבות" נכתב על ידי ר' בחיי אבן פקודה בסוף המאה ה-11 בספרד המוסלמית. הספר נכתב בערבית. שני פרקי הראשונים מסתמכים על הגותו של רב סעדיה גאון בספר "אמונות ודעות". "חובות הלבבות" הושפע גם ממגמתם של ספרי המיסטיקה המוסלמית שרווחו באותה תקופה, ואשר נועדו להדריך את המאמין בדרכו לשלמותו הרוחנית. הספר מתאר את דרכו של האדם "מראשית חינוכו ועד להגעתו למדרגה העליונה של עבודת האל". הספר מציע העשרה רוחנית כפתרון למתח שבין הרגש הדתי של היחיד ובין המסגרת הממוסדת של עולם ההלכה וקיום מצוות. בהקדמתו לספר כותב ר' בחיי:

"אך חכמת התורה מתחלקת לשני חלקים: האחד מהם לדעת חובות האברים, והיא החכמה הנראית. והשני לדעת חובות הלבבות, והם המצפוניים, והיא החכמה הצפונה. חובות האברים יחלקו לשני חלקים: האחד מהם מצוות שמחייב בהם השכל אפילו אם לא חייבה בהן התורה. והחלק השני מצוות השמע שאין השכל מחייב בהם ולא דוחה אותם [...] אך חובות הלבבות, כל שורשיהן הן מן השכל, כאשר אבאר בעזרת השם".

בהמשך ההקדמה הוא מגדיר במדויק מה הן חובות הלבבות: "שנייחד האל בלבותינו ושנאמין בו ובתורתו, ושנקבל עבודתו ונירא אותו וניכנע מפניו ונבוש ממנו, ונאהב אותו ונבטח בו, ונמסור נפשותינו אליו". הקורא, שהספר "חובות הלבבות" מכוון אליו, אמון על ציות לחוקי התורה. הוא מקיים מצוות מכוחם של משמעת והרגל. אך ר' בחיי רוצה לדחוף את האדם להכרה גבוהה יותר של משמעות היהדות, של חיים יהודיים שאינם רק ציות וקבלת דין מכוחו של הרגל.

בשנת 1161 תורגם "חובות הלבבות" לעברית בידי ר' יהודה אבן תיבון, וכך נפוץ גם בקהילות ישראל באשכנז וזכה להצלחה רבה. לספר הייתה השפעה בציבור הרחב של תלמידי חכמים ולומדי תורה באשכנז, בגלל הפשטות והבהירות בכתיבתו והשילוב הספרותי הנדיר בין עיון דייקני לרגש פיוטי. "חובות הלבבות" היה אחד הספרים הראשונים שנדפסו לאחר המצאת הדפוס: באיטליה בשנת 1490 ובפולין בשנת 1593.

לעיון נוסף:

- איזנברג, יהודה, "שכל ורגש בחובות הלבבות", דעת 7 (תשמ"א), עמ' 5-35
- שביד, אליעזר, משנת "חובות הלבבות", גזית כז, ט-יב (תשל"א), עמ' 20-25
- מהדורת אינטרנט של חובות הלבבות: <http://www.daat.ac.il/daat/mahshevt/hovot/shaar-2.htm>